

Українці за рубежом

С. В. Віднянський (Київ)

Заснування та діяльність Українського вільного університету — першої української високої школи за кордоном [1921—1945 рр.] *

Про празький період діяльності Українського вільного університету (1921—1945 рр.), очевидно, найменше відомо громадськості, хоча саме в ті роки він сприяв швидкому зростанню авторитету української науки в Європі. В ньому було підготовлено сотні кваліфікованих фахівців з різних галузей гуманітарних знань, котрі плідно працювали в багатьох країнах. Про деякі досягнення УВУ розповідається у праці його випускника, а згодом професора С. Наріжного¹ та офіційному виданні університету², де, зокрема, подано фактичний матеріал (щорічні звіти, програми викладання тощо) про діяльність УВУ в перші 10 років його функціонування в столиці Чехословаччини. На жаль, ці книги давно стали бібліографічною рідкістю.

Вивчення матеріалів архіву УВУ празького періоду та деяких інших першоджерел дає змогу висвітлити поряд з досягненнями проблеми, труднощі й певні недоліки в науково-організаційній, педагогічній, культурно-освітній діяльності університету та об'єктивно визначити його місце і роль в розвитку української науки, внесок у світову культуру.

Після переведення УВУ з Відня до Праги його Сенат (Рада) вніс зміни в «Основні постанови» (Статут) вузу. В основу діяльності УВУ було покладено австрійський закон від 27 квітня 1873 р. про устрій і організацію університетів, за яким діяла більшість західноєвропейських вищих шкіл, у тому числі найстаріша з них — Карловий університет в Празі. Український вільний університет в Празі, метою якого згідно з Статутом було «улаштування систематичних курсів і поодиноких наукових викладів в українській мові, по можності з усіх відділів науки і мистецтва»³, складався з двох факультетів: філософічного та права і суспільних наук. Перший «з особливим узглядненням українознавства» мав два відділи — історично-філологічний і природописно-математичний.

Організаційними та адміністративними справами Українського вільного університету керував Сенат, до складу якого входили ректор, проректор, декани та продекани (заступники деканів) обох факультетів, що обиралися щорічно. За прикладом західних університетів були введені посади секретаря та економічного референта УВУ. Вирішенням наукових проблем займалися колегії професорів кожного факультету, а загальні збори професорів та доцентів УВУ були установчим і розпорядчим органом й скликалися ректором, як правило, два рази на рік. Професорські колегії УВУ складалися з почесних, звичайних і надзвичайних професорів, доцентів, доцентів-суплентів (які заміщали самостійні кафедри) і приват-доцентів (без сталої платні), лекторів та асистентів.

Студенти (слухачі) університету, згідно з правилами, поділялися на звичайних і надзвичайних: перші при вступі до УВУ мали пред'явити дипломи про середню освіту, другі (випускники реальних шкіл, яких було мало) складали додаткові екзамени. Особливістю УВУ було те, що його слухачі могли одночасно навчатися в інших високих школах (на практиці переважна більшість слухачів УВУ була й студентами чеських університетів, зокрема Карлового).

Випускники УВУ (ними ставали особи, які прослухали певний мінімум навчальних годин: на факультеті права і суспільних наук, наприклад, 140 годин за семестр, склали піврічні колоквиуми та абсолюторні екзамени і одержали абсолюторії (дипломи) факультетів УВУ) могли здобути ступінь доктора філософії або права, для чого повинні були успішно скласти 3 спеціальні (так звані рігорозальні) екзамени і подати дисертацію (на філософічному факультеті).

Лекції читалися українською мовою в аудиторіях славетного Карлового університету і були безплатними. Лише з кінця 30-х років на вимогу урядових чиновників було встановлено певну плату за них. Програма затверджувалася міністерством шкільництва і народної освіти ЧСР, а внутрішнє життя УВУ регламентувалося рішеннями й постановами Карлового університету в Празі⁴.

Організація наукового і адміністративного устрою та діяльність Українського вільного університету за зразком чеського університету з використанням його демократичних традицій сприяли розв'язанню часом складних проблем становлення й розвитку УВУ, налагодженню його співробітництва з Карловим університетом і урядовими установами ЧСР. Разом з тим специфіка діяльності УВУ як недержавної високої школи в Чехословаччині («вільний» університет утримувався не за рахунок державних коштів) зумовлювала певні труднощі його функціонування, зокрема щодо матеріального забезпечення, взаємовідносин з іншими українськими організаціями та установами, між професорсько-викладацькою колегією і студентською громадою тощо. Про це свідчать, зокрема, «Тези щодо становища і потреб Українського університету в Празі, висловлені докладчиками і промовцями на приватних інформаційних зборах професорів та студентів Українського університету 7 і 14 квітня 1923 року».

На відміну від офіційних повідомлень про діяльність УВУ цей документ містить узагальнюючі думки (54 тези) щодо шляхів розв'язання проблем так званих «університетських низів» — представників професорсько-викладацького складу і студентства. На думку авторів «Тез», Український вільний університет «мусить бути науковим огнищем для розроблювання гуманітарних дисциплін відповідно потребам України; мусить приготувляти українське еміграційне студентство як до широкої громадянської праці в майбутньому, так, зокрема, до науково-педагогічної праці, яко будучих діячів української науки». В документі підкреслюється, що «Український університет в Празі, як фактор загальнонаціонального значіння, в жодному разі не може ким-будь трактуватися, як чинник політичний та як установа локального характеру. Університет мусить стояти цілковито поза впливом тих чи інших соціально-політичних або територіальних концесій чи напрямків»⁵.

У «Тезах» показано становище УВУ в Празі та вказуються його потреби як вищої школи, де готуються кадри майбутніх діячів української науки. Зазначивши, що «справа організованія університету у всіх своїх ділянках зустрічала великі, а часом і неперборимі труднощі, що спричинилося до повільного, порівнюючи, розвитку університету»⁶, автори «Тез» висловлюють конкретні пропозиції щодо усунення існуючих проблем, які заважають нормальному функціонуванню УВУ. «Основними недомаганнями університету, — зазначається в документі, — які являються головною причиною майже всіх негативних явищ сучасного його життя, суть: а) відсутність належного зв'язку та співпраців-

ництва в університетській справі поміж професурою та українським студентством як рівно ж і загальом українського громадянства; б) не цілком вистаюча активність в університетській справі української професури; в) мала психологічна підготованість українського студентства до своєї участі в академічній праці на Українському університеті»⁷.

Серед заходів, спрямованих на підвищення ефективності діяльності УВУ, вказується на необхідність заснування при ньому наукових товариств, створення власної бібліотеки та видавництва, інституту професорських стипендіатів, забезпечення постійного контингенту слухачів тощо. На особливу увагу заслуговує розділ «Тез» про правно-організаційні потреби університету, що протягом всього празького періоду його діяльності було одним з найбільш актуальних питань. «Для свого нормального функціонування,— наголошується в ньому,— університет мусить остаточно вийти із дотеперішнього стану деякої непевності щодо підстав і форм його існування. Планомірність розвитку університету може бути лише при існуванні певності в сталому прихильному до цього відношенню чеських миродайних чинників та певній фінансовій підтримці з їх сторони. Яко установа культурно-наукова, університет має здобути і закріпити за собою гарантії незалежності його існування та праці від різних міжнародно-політичних обставин та впливів. Управа університету має вжити заходів, щоб остаточно в'яснити і унормувати правне положення університету в Чехословаччині. Університет має перетворитися із «вільного» в нормальний український університет, закінчення курсу наук в якому давало би студентам на території України ті ж можливості, як і через одержання дипломів інших українських вищих шкіл. Організаційна схема університету має бути пристосована до обставин і потреб життя України. Статут університетський має бути належним способом усталений і консеквентно переведений у всі ділянки життя університету»⁸.

Про те, що питання про Статут УВУ тривалий час залишалося актуальним, свідчать і протоколи засідань Сенату університету та загальних зборів його професорів і доцентів. Так, на загальних зборах УВУ 6 лютого 1923 р. обговорювалося питання про необхідність зміни його Статуту (в архіві УВУ знайдено декілька його варіантів), який повинен затверджуватися загальними зборами, а не Сенатом. Висловлювалася, зокрема, думка про те, що «треба чим швидше» викинути назву «вільний» — вона дуже шкодить університету і є теж одна з причин, щоби справу Статуту рушити з місця»⁹.

10 червня 1925 р. на загальних зборах знову йшлося про назву «Український вільний університет», що «не відповідає характеру нашого університету, який не є народним університетом, вільним для всіх, але який дотримується правил та регулямінів нормальних університетів, яко вищих шкіл»¹⁰. Однак після роз'яснень, що саме на такій назві наполягав уряд ЧСР, збори дійшли висновку про те, що «термін «вільний» університет мусить вживатися з причин зовнішніх, формальних і тільки у випадках зносин з офіційними чинниками»¹¹. Разом з тим були внесені зміни в Статут УВУ: вирішено щорічно обирати на загальних зборах не тільки ректора університету, а й проректора (раніше ним ставав увільнений колишній ректор, а ректора обирали не на загальних зборах, а представники професорських колегій факультетів).

Отже, внутрішній устрій УВУ в Празі ставав дедалі більш демократичним, про що свідчить і участь у загальних зборах професорів і доцентів університету представників студентства. Але питання про правове становище університету, спонсори якого протягом празького періоду діяльності неодноразово мінялися, залишилося невирішеним. На початку 1939 р., наприклад, у зв'язку із з'ясуванням права власності на університетську бібліотеку чеським юрисконсультом було зроблене

таке заключення про правове становище УВУ: «Український вільний університет не має статуту, відповідаючого Закону про товариства, не є записаний в реєстрі товариств керівництвом у поліцейській управі в Празі і його основні статuti не затверджені також міськими органами влади. Існуючий статут є скоріше лише внутрішнім статутом, котрим УВУ керується...»¹². А наприкінці того року на вимогу німецької окупаційної влади, яка закрила всі чеські високі школи, Сенат УВУ змушений був прийняти рішення, що «Українському вільному університетові в Празі не належить право публічності на території Протекторату Чехії і Моравії» (такий запис належало робити на всіх документах УВУ — дипломах, посвідченнях тощо)¹³, тобто університет продовжував свою діяльність як приватна установа.

Другою важливою проблемою, яка завжди непокоїла керівництво Українського вільного університету, було фінансове забезпечення його діяльності, для чого необхідно мати щонайменше 1 млн. чехословацьких крон щорічно¹⁴. Як свідчать річні звіти ректора УВУ, матеріальне становище університету, крім кількох перших років його функціонування в Празі, завжди було скрутним. Одним з основних завдань першого Сенату УВУ в Празі (1921/22 навчальний рік), до складу якого входили професори Олександр Колесса (ректор), Станіслав Дністрянський (проректор і декан факультету права і суспільних наук), Степан Смаль-Стоцький (декан філософічного факультету), Дмитро Антонович (продекан філософічного факультету), Володимир Старосольський (продекан факультету права і суспільних наук, секретар Сенату) і Михайло Лозинський (економічний референт (квестор) УВУ), було саме матеріальне забезпечення діяльності університету, здобуття необхідних коштів для його потреб.

Насамперед, Сенат УВУ підготував численні відозви до українців в усьому світі, різних товариств, організацій та інституцій з проханням надати матеріальну допомогу університету. В американській газеті «Свобода», наприклад, така відозва під назвою «Українські студенти в Чехословаччині» була надрукована вже 25 листопада 1921 р. «Український громадський комітет», створений в ЧСР у липні 1921 р. на чолі з відомим українським політичним і громадським діячем М. Шаповалом з метою «дати можливість численним жертвам національної катастрофи (українським емігрантам.— С. В.) приєднатися до культурного життя Чехословаччини, здобути освіту й знання, необхідні для майбутньої їх роботи на користь українського народу», звернувся за допомогою для УВУ до чехословацького уряду, а також до С. Петрушевича (голови уряду ЗУНР), С. Петлюри (голови уряду УНР), українських місій в Празі, професора М. Грушевського і В. Винниченка¹⁵.

В результаті вже у 1921 р. на рахунок УВУ надійшло понад 100 тис. чехословацьких крон, у тому числі від уряду ЗУНР через представництво в Празі — 21 тис. крон, від УНР через посольство у Відні — понад 13 тис., від Української бригади в Німецькій Яблоні — 7,3 тис., горожанського комітету у Львові — 6 тис., «Академічної помічі» в Перемишлі — 1,6 тис., студентської громади в Празі — 2 тис. крон, а також від багатьох осіб¹⁶.

Проте цих коштів було недостатньо, і керівництво Українського вільного університету покладало основні надії, звичайно, на чехословацькі власті, завдяки прихильності яких до культурних потреб української еміграції стало можливим переведення УВУ в Прагу. Дійсно, саме уряд Чехословаччини після відповідних звернень представників Сенату УВУ надав університету вагому матеріальну допомогу і фінансував його потреби протягом усього часу існування першої Чехословацької республіки. «Чеська влада проявила свою симпатію до нашого університету словом і ділом,— підкреслював у зв'язку з цим в інаугураційному звіті перший ректор УВУ професор О. Колесса (жовтень 1922 р.).— Передовсім Президент Чес.-Слов. Республіки Масарик, так

само як інші великі учителі і будителі чеського народу, проявив велике зрозуміння наших культурних стремлінь і оточував УВУ своєю ласкавою опікою. Не менше зрозуміння культурної ваги Українського вільного університету для приязних взаємин обох сусідніх братніх народів проявив тодішній президент міністрів і міністр закордонних справ проф., др. Е. Бенеш. Прихильно віднеслися до УВУ міністр др. Гірса, міністр просвіти проф., др. Шуста, др. Шробар та інші міністри... Давши матеріальну поміч Українському вільному університетові та українській академічній молоді, сповнили згадані чинники чехословацької суспільності культурний акт історичного значіння, якого вага сягає далеко поза обрій нинішніх подій та сучасного кругозору»¹⁷.

На проведення так званої «російської акції» — здійснення всебічної допомоги тисячам емігрантів з Росії, в тому числі біженцям з українських земель, з 1921 по 1937 рік включно урядом ЧСР, зокрема міністерствами закордонних справ, шкільництва і народної освіти і сільського господарства, було виділено значні кошти — понад 50,8 млрд. чехословацьких крон¹⁸. З них, за нашими підрахунками, на діяльність українських вищих навчальних закладів і допомогу українським студентам припадало щорічно (принаймні протягом 20-х років) від 3,5 до 4,5 млн. крон. Значна частина цих коштів виділялася для підтримки діяльності Українського вільного університету.

З перших днів функціонування УВУ в Празі опіку над ним здійснювало Міністерство закордонних справ ЧСР (так зване «російське відділення» II його секції на чолі з В. Гірсою), яке керувало проведенням всієї «російської акції» і фінансувало потреби емігрантських організацій та установ у Чехословаччині, в тому числі УВУ. Субсидії міністерства переводилися на рахунок університету в Жівностенському банку: спочатку вони становили щомісяця 100 тис. крон, але поступово зменшувалися і у 1927 р. досягли 45 тис. крон¹⁹.

Становище УВУ певною мірою полегшувала надзвичайна президентська субсидія, що виплачувалася університету з 1921 по 1938 р. у розмірі 80—100 тис. крон щорічно. Причому Президент ЧСР Т. Масарик іноді компенсував їй конкретні матеріальні збитки та потреби УВУ²⁰. Деякі заходи університету додатково фінансував і чехословацький уряд, зокрема видання збірників, підручників та програм, проведення наукових з'їздів тощо. Наприклад, в 1922 р. Міністерство шкільництва і народної освіти ЧСР виділило 10 тис. крон на видання підручників і таку ж суму — на науковий збірник УВУ, у 1928 р. — 20 тис. крон на видання II тому цього збірника і 6 тис. — на складання каталогу бібліотеки УВУ²¹.

У 1928 р. Український вільний університет став підпорядковуватися не Міністерству закордонних справ, а Міністерству шкільництва і народної освіти ЧСР, що позначилося на його правовому становищі. «Цим фактом, — зазначалося, зокрема, у «Пам'ятному листі» міністерства, — Український університет був поставлений в цілком аналогічні умови щодо контрольного керівництва, які були дійсні для всіх чеських університетів»²². Однак нове міністерство одразу скоротило річний бюджет УВУ до 500 тис. крон, а наприкінці 30-х років — навіть до 200 тис. крон. До того ж, ці кошти з 1929 р. видавалися щомісяця на покриття окремих статей університетського бюджету²³.

Не поліпшилося матеріальне становище УВУ і після заснування за ініціативою Міністерства шкільництва і народної освіти ЧСР у 1932 р. Товариства приятелів УВУ, до складу якого входили поряд з керівниками українського університету представники Карлового університету, деяких інших високих шкіл ЧСР, а також міністерств закордонних справ та шкільництва і народної освіти. Виконавчий орган цього товариства — Кураторія за статутом мала керувати матеріально-господарською діяльністю УВУ, фінансувати різні науково-організаційні заходи — проведення конференцій, видання наукових праць тощо²⁴. Кура-

торія Товариства приятелів УВУ, очолював яку спочатку професор Карлового університету Я. Рипка, а з 1941 р. — чеський інженер А. Галька, розподіляла міністерські субсидії УВУ (що, як свідчать матеріали університетської канцелярії, не дуже подобалося її керівникам), а також вишукувала додаткові фінансові надходження в бюджет УВУ²⁵. Однак він і надалі залишався дуже обмеженим. Не поліпшив істотно фінансове становище УВУ і заснований у 1933 р. Допомоговий Фонд української університетської науки на чолі з професором І. Горбачевським, який займався збиранням відповідних пожертв.

Таким чином, скрутне матеріальне становище Українського вільного університету було однією з причин, що гальмували його розвиток, унеможливлювали повною мірою реалізацію його великих потенційних науково-педагогічних і культурно-освітніх можливостей. Про це череконливо свідчать офіційні звіти про діяльність УВУ у міжвоєнний період, протоколи загальних зборів, інші документи. Наприклад, у звіті ректора УВУ І. Горбачевського за 1923—1924 рр. читаємо, що діяльність УВУ «хоч і дала задовольняючі результати, але проходила в таких умовах, що в другій половині року університет не міг розвинути своєї діяльності в бажаних розмірах, не збільшив своїх наукових сил в потрібній кількості, не міг надалі забезпечити своїх стипендіатів, не міг утворити сталого контингенту своїх слухачів»²⁶. І у 1925/26 навчальному році УВУ пережив «кілька тяжких моментів, особливо матеріального характеру, які негативно впливали на діяльність університету та не давали можливості поширити її відповідно дійсним потребам», а з кінця 1925 р. йому загрожувала навіть ліквідація²⁷. «В цей тяжкий момент, — зазначається в протоколі загальних зборів університету від 11 червня 1926 р., — знайшлися і щирі приятелі УВУ, при допомозі яких вдалося з великими труднощами кризу відсунути. Але вона залишила слід на фінансах університету, внаслідок чого не вдалося об'єднати коштів на видавничу діяльність університету»²⁸.

У 1931 р. знову виникла загроза закриття університету і тільки завдяки енергійним зусиллям його ректора І. Горбачевського вдалося знайти вихід з скрутного становища. В протоколі загальних зборів УВУ від 3 червня 1932 р., зокрема, зазначалося: «В цій цілі ректор, не дивлячись на свої старші літа, старався особисто відвідати всіх чинників, від кого залежало врятування положення університету. Тому-то, коли наша школа продовжує свою працю і має хоч будь-яке фінансове забезпечення і в ці часи загальної скрути, то за все це належить висловити найвище признання і подяку ректорові Горбачевському»²⁹. У 1934 р., коли Міністерство шкільництва і народної освіти ЧСР, зважаючи на загальну економічну кризу, зближення ЧСР з СРСР та Польщею, відмовилося від підтримки емігрантських організацій, «тяжке фінансове становище УВУ стало... критичним, а матеріальне становище персоналу — неможливим»³⁰. Керівництво університету звернулося до багатьох інституцій, зокрема до голови НТШ у Львові В. Левицького, з проханням надати фінансову допомогу. Однак НТШ, яке в той час потрапило у фінансову кризу, не мало змоги допомогти університетові³¹. За таких обставин через нестачу коштів значно зменшилася платня професорсько-викладацькому складу*, витрати на канцелярію (для неї було знайдене нове, значно дешевше приміщення), воду, електроенергію, телефон тощо. А професори І. Горбачевський і О. Колесса, наприклад, добровільно відмовилися від університетської платні на користь малозабезпечених викладачів³².

Ще скрутнішим стало становище Українського вільного університету після підписання мюнхенської угоди 1938 р. і за часів фашистської окупації Чехословаччини. Деякі надії на краще були пов'язані з адміністративно-політичною перебудовою ЧСР наприкінці 1938 р., зокрема наданням автономії Підкарпатській Русі — Карпатській Україні, уряд якої на чолі з А. Волошиним виявив бажання заснувати на базі УВУ

в м. Хусті державний університет Карпатської України. Проте угорська окупація Закарпаття в березні 1939 р. перекреслила ці плани. Український вільний університет знову (вже в котрий раз) опинився у кризовому становищі.

З окупацією і ліквідацією ЧСР, в умовах існування Протекторату Чехії та Моравії, припинилися не тільки президентська субсидія УВУ, а й міністерські дотації. І тільки завдяки зусиллям професорів УВУ О. Колесси, С. Мицюка, І. Борковського, членів колишнього уряду Карпатської України, які перебралися в Прагу (А. Волошина), а також прихильному ставленню до УВУ представників Міністерства шкільництва і народної освіти та німецьких властей вдалося зберегти університет: йому був наданий у 1939 р. кредит у розмірі 100 тис. крон і обіцяна, а згодом і відновлена дотація в 1940 р. на суму 200 тис. крон³³. В зв'язку із закриттям чеських високих шкіл лекції для студентів УВУ читали в Музеї визвольної боротьби України і конвенті Мальтійського ордену.

З 1940 р. діяльність УВУ вже як приватної установи контролював поряд з Кураторією Товариства приятелів УВУ і міністерством ректор Німецького університету в Празі професор В. Заур як особоуповноважений для славістичних наукових інституцій³⁴. Йому було надано широкі повноваження: він давав дозвіл на прийом нових студентів (у 1940 р. з УВУ були відраховані і надалі не приймалися слухачі чеської і єврейської національностей, а від професорсько-викладацького складу вимагалось письмове підтвердження особистого і своєї дружини арійського походження³⁵), вибори ректора і деканів, призначення на викладацькі посади, скликання загальних зборів, нові плани і програми студій затверджувалися ним тощо³⁶. Матеріальне забезпечення діяльності УВУ в ці роки здійснювалося за рахунок невеликої міністерської субсидії та спеціальної щомісячної дотації (по 7500 крон з 1 травня 1942 р.) на видавничу діяльність від Українського Центрального Комітету в Кракові — Львові (його голова професор В. Кубійович став членом Сенату УВУ і сприяв налагодженню відносин університету з німецькими владними структурами), а також допомоги від Українського національного об'єднання в Берліні, що витрачалася на утримання канцелярії, виплату стипендій асистентам тощо³⁷.

Отже, з переведенням Українського вільного університету з Відня до Праги його матеріальні проблеми, труднощі організаційного характеру не зникли, іноді навіть загострювалися. Лише завдяки прихильному ставленню до УВУ державних інстанцій Чехословаччини й науковій громадськості та, насамперед, відданості фундаторів й провідних викладачів університету обраній справі він протягом усього празького періоду діяльності виконував своє завдання — відповідати потребам українського народу та ідеалам майбутньої української державності. Незважаючи на труднощі та недоліки, в Празі Український вільний університет функціонував як осередок поширення і поглиблення знань студентів на зразок західноєвропейських університетів.

Основною запорукою плідної діяльності УВУ в Празі був високий фаховий рівень його професорсько-викладацького складу. При відкритті УВУ в Чехословаччині в ньому працювали 12 професорів і 4 доценти, а на кінець празького періоду його діяльності (1945 р.) — 20 професорів, 10 доцентів і 3 лектори. Найбільший професорсько-викладацький склад університету був у 1933/34 академічному році — 46 чол. у тому числі 30 професорів³⁸. Всього, за нашими підрахунками, в Українському вільному університеті у Празі в різні роки викладали й проводили наукову діяльність понад 100 чол.^{*}, зокрема 53 професори — відомі українські вчені А. і П. Андрієвські, Д. Антонович, А. Артимович, В. Біднов, Л. Білецький, І. Борковський, С. Бородаєвський, О. Бурггардт, А. Волошин, О. Гайманівський, І. Ганицький, П. Герасименко, І. Горбачевський, С. Дністрянський, В. Доманицький, Д. Дорошенко,

О. Колесса, Д. Коропатницький, Б. Крупницький, В. Кубійович, З. Кузеля, Р. Лашенко, М. Лозинський, К. Лоський, О. Лотоцький, Б. Матюшенко, І. Мірчук, О. Мицюк, С. Наріжний, І. Огієнко, О. Одарченко, І. Панькевич, С. і Я. Рудницькі, В. Сімович, В. Січинський, Ф. Слюсаренко, С. і Р. Смаль-Стоцькі, М. Сабат, В. Старосольський, В. Тимошенко, Ф. Швець, С. Шелухін, Л. Шрамченко, О. Шульгін, В. Щербаківський, Ф. Щербина, О. Ейхельман, В. Чапля, Д. Чижевський, А. Яковлів. На жаль, один з ініціаторів заснування УВУ професор М. Грушевський не дав згоду, незважаючи на неодноразові звернення до нього Сенату УВУ і українського студентства, викладати в ньому курс історії України. У 1924 р. він повернувся з еміграції на батьківщину.

Більшість українських професорів ще до роботи в Українському вільному університеті були відомі в науковому світі як висококваліфіковані фахівці з певних галузей знань, визначні громадсько-політичні діячі. До них, насамперед, належали провідні вчені, котрі обиралися на посаду ректора УВУ. Протягом празького періоду діяльності університету (1921—1945 рр.) загальні збори професорів і доцентів 24 рази обирали ректора (вибори проводилися щороку в червні): цю посаду обіймало 9 чол.— найбільш авторитетні професори, кожний з яких завдяки плідній науково-педагогічній, культурно-освітній та громадсько-політичній діяльності заслуговує на особливу повагу українського народу і увагу дослідників — біобібліографів**.

Сім разів ректором УВУ обирався професор української мови і літератури Олександр Колесса (1921/22, 1925—1928, 1935—1937, 1943/44 рр.), роль якого в діяльності Українського вільного університету важко переоцінити. Професор Львівського університету, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, один із засновників та керівників центральної управи «Просвіти» у Львові та ряду інших наукових й культурно-освітніх товариств, посол австрійського парламенту (1907—1918 рр.), голова дипломатичної місії ЗУНР в Римі (1921 р.), автор багатьох праць з історії розвитку української мови, літератури, а також поетичних творів О. Колесса (1867—1945 рр.) останню чверть життя повністю віддав справі організації та підвищенню авторитету УВУ.

П'ять разів посаду ректора Українського вільного університету обіймав всесвітньовідомий біохімік, гігієніст та епідеміолог Іван Горбачевський (1923/24, 1931—1935 рр.). Довголітній професор кафедри медичної хімії Карлового університету в Празі, а у 1902—1903 рр. його ректор, почесний член Наукового товариства ім. Шевченка, член палати панів австрійського парламенту і перший міністр охорони здоров'я Австрії, академік Всеукраїнської академії наук (з 1927 р.), професор Горбачевський (1854—1942 рр.) з перших днів існування УВУ в Празі і до смерті був одним з найактивніших діячів університету.

Значним є внесок у становлення й розвиток УВУ його другого ректора, довголітнього декана правничого факультету професора Станіслава Дністрянского. Видатний український вчений-юрист з європейським ім'ям, професор Віденського, Львівського і Празького університетів, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка, засновник і редактор перших українських правничих часописів, посол австрійського парламенту, академік Всеукраїнської академії наук (з 1926 р.), С. Дністрянский (1870—1935 рр.) був автором проекту Конституції Західноукраїнської Народної Республіки і численних наукових праць українською, німецькою, чеською та іншими мовами. Не випадково, коли він раптово помер у 1935 р. в Ужгороді, світова преса визнала це однією з найбільших втрат для української науки та культури³⁹.

Визначний політичний діяч та історик мистецтва і театру Дмитро Антонович (1877—1945 рр.) тричі обирався ректором УВУ (1928—1930, 1937/38 рр.). Один із засновників Революційної української партії і ак-

тивних діячів Центральної Ради (морський міністр, міністр мистецтва), голова дипломатичної місії УНР в Римі, Д. Антонович після навчання і науково-педагогічної праці в Києві, Парижі, Лондоні, Мюнхені, Флоренції та інших містах Італії у 1921 р. приїхав у Прагу, де розгорнув активну культурно-освітню, педагогічну й наукову діяльність. Поряд з викладацькою роботою в УВУ він став засновником і довголітнім директором Студії пластичного мистецтва, Музею визвольної боротьби України, головою управи Українського історично-філологічного товариства в Празі та Українського академічного комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці тощо.

Відомий статистик, економіст, соціолог, громадський діяч, історик Кубані Федір Щербина (1849—1936 рр.) був ректором Українського вільного університету у 1924/25 навчальному році. Член II Державної Думи, а після революції — член уряду Кубанського краю, професор Кубанського політехнічного інституту, Ф. Щербина ще в Росії здобув визнання як учений з широким колом наукових інтересів: його перу належить велика кількість праць з економіки, історії, фольклору, етнографії, звичаєвого права, а також літературних творів. Автор близько 100 статистичних досліджень, він по праву вважається засновником російської бюджетної статистики. Не випадково у 1887 р. його було обрано членом Вільного економічного товариства в Петербурзі, присвоєно найвищі державні й академічні премії, а у 1904 р. обрано членом-кореспондентом імператорської Російської академії наук. Плідну науково-педагогічну діяльність професор Щербина продовжував і в Празі, де з 1922 р. читав курс історії статистики в УВУ і Українській господарській академії у Подєбрадах. У 1924 р. був обраний дійсним членом Наукового товариства ім. Шевченка.

По два рази обиралися ректорами УВУ відомі українські вчені Андрій Яковлів (1930/31, 1944/45 рр.) і Олександр Мицюк (1938/39, 1940/41 рр.). Професор А. Яковлів (1872—1955 рр.) — видатний учений — правник, громадський і політичний діяч, дійсний член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові і Наукового товариства у Києві, був членом Центральної Ради, директором її канцелярії і одночасно викладав у Київському університеті. Пізніше — посол УНР в Австро-Угорщині, потім — голова Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Голландії та Бельгії. З 1923 р. він у Празі, де став доцентом, а потім професором українського права і цивільно-процесуального законодавства в УВУ і УГА, займався активною науковою діяльністю. Саме в Празі ним були написані найвідоміші праці з історії українського права — «Договір Б. Хмельницького з Москвою р. 1654», «Впливи старочеського права на право українське доби Литовської XV—XVI вв.», «Копні суди на Україні XVI—XVII вв.», «Основи Конституції УНР» та ін.

Професор політичної економії О. Мицюк (1883—1943 рр.), який до еміграції також був активним діячем УНР (1918 р. — міністр внутрішніх справ, 1920 р. — товариш міністра народного господарства), професором Кам'янець-Подільського державного українського університету, а з 1922 р. викладав ряд дисциплін в УВУ та УГА, відомий в науковому світі як автор понад 60 праць, у тому числі таких досліджень, як «Аграрна політика» (1925 р.), «Селянство й економіка большевизму» (1930 р.), «Нариси з соціально-господарської історії Підкарпатської Русі» в двох томах (1936—1938 рр.) та ін.

Три рази посаду ректора УВУ обіймав відомий археолог, дослідник шнурової кераміки на Україні Іван Борковський (1939/40, 1941—1943 рр.). Він належав до молодшої генерації українських вчених: у січні 1922 р. був прийнятий надзвичайним слухачем УВУ, а після закінчення університету пройшов шлях від асистента до ректора Українського вільного університету.

Останнім ректором УВУ в Празі був професор педагогіки Августин Волошин (1945 р.). Один з найбільш відомих культурних й полі-

тичних діячів Закарпаття, багатогранна діяльність якого відіграла велику роль у національно-культурному відродженні закарпатських русинів-українців і становленні їх державності у 1938—1939 рр., прем'єр автономного уряду і президент Карпатської України А. Волошин (1874—1945 рр.) після окупації рідного краю Угорщиною в березні 1939 р. прибув у Прагу, де став професором педагогіки, деканом філософського факультету УВУ (1939/40 р.). З вступом до Праги Радянської армії прихильник концепції залишення УВУ на території Чехословаччини А. Волошин прийняв керування університетом від ректора А. Яковліва, який з більшістю професорів виїхав за кордон. Але сподівання А. Волошина на можливість існування УВУ в Празі виявилися ілюзорними: його було ліквідовано, майно знищено, а самого професора Волошина — громадянина Чехословаччини — 15 травня 1945 р. заарештовано представниками радянської військової контррозвідки, вивезено в Москву, де після допитів він загинув у Бутирській тюрмі⁴⁰.

Вибори ректора, проректора, деканів, членів Сенату Українського вільного університету проводилися демократичним шляхом. Про те, що це був неформальний акт, свідчать протоколи загальних зборів його професорів і доцентів. Наприклад, на загальних зборах 5 жовтня 1928 р. після тривалих дискусій вибори ректора були перенесені на 16 жовтня. В цей день тільки таємне голосування по двох кандидатурах на цю посаду — Д. Антоновича і С. Дністрянського — визначило перевагу першого: за обрання професора Антоновича ректором УВУ було подано 10 з 18 голосів⁴¹.

Часто свої кандидатури на посаду ректора і проректора висували професорські колегії двох факультетів. Іноді суперечки з цього та інших питань університетського життя виникали між вихідцями з різних українських земель — Галичини і Наддніпрянщини⁴². Мали місце випадки, коли тільки жереб (згідно з статутом Карлового університету) визначав ректора УВУ. Так, 17 червня 1937 р. загальні збори університету спочатку одноголосно висловилися за кандидатуру професора Колесси на посаду ректора, але він відмовився, посилавшись на незадовільний стан здоров'я. Професор Горбачевський, за якого в другому турі голосування були подані всі голоси, з тієї ж причини також відмовився від запропонованої посади. Тоді відбулися складні вибори з повторним голосуванням по кандидатурах С. Шелухіна і Д. Антоновича, які виявилися безрезультатними. За жеребом ректором УВУ став професор Антонович, проректором — професор політичної економіки Сергій Шелухін⁴³.

Протягом всього празького періоду діяльності професорські колегії обох факультетів УВУ постійно поповнювалися новими силами. Члени їх колегій писали і захищали дисертації, в результаті чого доценти ставали надзвичайними професорами, а останні — звичайними. Важливу роль у цьому процесі відігравав інститут професорських стипендіатів, заснований при УВУ в перші роки його існування для підготовки наукових сил. Згідно з «Правилами про професорських стипендіатів» ними могли бути тільки особи, що одержали докторат на одному з факультетів УВУ (хоча інколи мали місце винятки). Протягом двох років стипендіати повинні були підготувати наукову працю, здати габілітаційний колоквіум і прочитати пробний виклад, після чого їм присвоювалося звання доцента⁴⁴.

Таких професорських стипендіатів у 1921/22 навчальному році було 9 чол., в наступні роки в середньому — по 12, потім через брак коштів на стипендії їх кількість значно зменшилася⁴⁵. З числа стипендіатів УВУ професорський склад поповнили доценти О. Баранів, І. Бочковський, М. Дольницький, Д. Петрашівський, Ю. Русов, О. Орелецький, С. Росоха, С. Чернявський, К. Чехович та ін., а І. Борковський, О. Гайманівський, С. Наріжний, В. Січинський, Ф. Слюсаренко навіть стали професорами університетських кафедр. Підвищенню наукової кваліфі-

кації викладачів УВУ сприяв й інститут асистентів, створений при деяких університетських кафедрах.

Чимало професорів УВУ читали лекції і в інших високих школах, зокрема в Українській господарській академії в Подєбрадах, Українському високому педагогічному інституті ім. Драгоманова і Студії пластичного мистецтва в Празі, Греко-католицькій богословській академії у Львові тощо. А С. Дністрянський, Д. Дорошенко, О. Колесса, І. Панькевич були запрошені викладати у Карловому університеті, В. Сімович і С. Смаль-Стоцький — у Високій торговельній школі в Празі, П. Андрієвський, В. Біднов, Д. Дорошенко, О. Лотоцький, І. Огієнко, Р. Смаль-Стоцький — у Варшавському університеті, В. Тимошенко — в Мічиганському університеті в США, І. Мірчук, З. Кузеля — у Берлінському університеті, Д. Чижевський — у німецькому університеті в Галле.

В другій половині 20-х років під час так званої «більшовицької українізації» в Україні і під впливом «радянської» пропаганди певних політичних кіл серед українських емігрантів в Чехословаччині сотні представників технічної й наукової інтелігенції, студентства повернулися на батьківщину, зокрема, професори УВУ М. Лозинський, В. Старосольський і С. Рудницький. Майже всі вони в 30-х роках стали жертвами сталінських репресій і загинули в таборах ГУЛАГу⁴⁶. Наприклад, відомий український вчений, професор Львівського та Віденського університетів, а з 1921 по 1926 р. — професор географії Українського вільного університету Степан Рудницький у 1926 р. виїхав в Радянську Україну, де його спочатку обрали академіком ВУАН і призначили директором Інституту географії і картографії у Харкові (в цьому ж інституті з 1927 р. завідував кафедрою професор міжнародного права УВУ Михайло Лозинський). А у 1933 р. С. Рудницького заарештували і засудили до 5 років таборів суворого режиму, які він відбував на Соловках: в жовтні 1937 р. був розстріляний⁴⁷.

Про високий науковий авторитет професорів Українського вільного університету свідчить і обрання багатьох з них членами зарубіжних академій, наукових товариств тощо. Зокрема, більшість професорів УВУ було обрано дійсними членами Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, І. Горбачевського, С. Смаль-Стоцького, С. Дністрянського — членами Всеукраїнської академії наук у Києві, професора археології УВУ В. Щербаківського — дійсним членом Словацького наукового товариства, Чеської академії наук, Міжнародного антропологічного інституту у Франції, а після війни — дійсним членом Української вільної академії наук в США, Л. Білецького, О. Колессу, О. Лотоцького, О. Мицюка, І. Огієнка, С. Смаль-Стоцького, В. Тимошенка, Д. Чижевського — членами Слов'янського інституту в Празі, Д. Дорошенка і О. Колессу — членами Інституту славістичних студій в Лондоні, В. Сичинського — членом Німецького товариства Й. Гутенберга. Професор УВУ О. Лотоцький був засновником і директором Українського наукового інституту в Варшаві (у 1939 р. його на цій посаді змінив професор УВУ А. Яковлів), професор Д. Дорошенко — першим директором заснованого у 1926 р. Українського наукового інституту в Берліні (1931 р. ним став професор УВУ І. Мірчук), а після війни — президентом Української вільної академії наук в США і професором Колегії св. Андрія у Вінніпегу в Канаді, професор Р. Смаль-Стоцький — головою НТШ в США (1951 р.) і професором історії Слов'янського інституту в США (1947 р.) тощо.

Проте головним у багатогранній діяльності професорів УВУ була їх науково-педагогічна робота в самому університеті. Вона включала читання лекцій, проведення практичних занять, екскурсій, колоквіумів та іспитів, рецензування наукових праць тощо. Професори УВУ були змушені створювати самостійні університетські курси з багатьох предметів для обох факультетів, програми яких в Празі були значно роз-

ширені. В складних для науково-методичної праці умовах вони успішно в цілому виконали це відповідальне завдання: були частково опубліковані десятки університетських курсів — як загальних, так і спеціальних, більшість з яких відрізнялися оригінальністю і становили значний внесок у розвиток науки. Серед них слід, насамперед, назвати розроблені в УВУ курси з української історіографії й джерелознавства, історії українського мистецтва, права, церкви, театру, етнографії, етнології й археології, історії України, української мови й письменства, філософії й педагогіки, географії та деякі інші⁴⁸.

Отже, УВУ в Празі залишався в основному гуманітарним вузом. Однак з метою універсалізації знань на зразок західноєвропейських університетів для його студентів читалися й окремі курси природничих наук — географії, хімії, медицини, геології, статистики, ботаніки, хоч відповідної спеціалізації з них випускники УВУ не одержували.

Кількість предметів і лекційних годин у різних семестрах була неоднаковою: у 1923/24 навчальному році, наприклад, в зимовому семестрі в програмі налічувалися 72 предмети (136 годин на тиждень), а в літньому — 78 предметів (150 годин). Як правило, тижневе навантаження професорів університету становило 5 годин (з них 3 години лекцій і 2 — семінарських занять). Щоб мати уявлення про предмети, які викладалися в УВУ, наведемо програму лекцій, що читалися в університеті в зимовому семестрі 1930/31 навчального року.

На філософічному факультеті тоді лекції читалися з 25 предметів (67 годин на тиждень) і проводилися семінарські й практичні заняття з 8 предметів (20 годин на тиждень). З них на історично-філологічному відділі факультету читалися: філософія (проф. І. Мірчук), історія України (професори Д. Дорошенко і А. Яковлів), антична історія (проф. К. Лоський і доц. Ф. Слюсаренко), історія мистецтва (проф. Д. Антонович), археологія (проф. В. Щербаківський), музика (лектор Ф. Шешко), українська мова (проф. С. Смаль-Стоцький), українська література (проф. О. Колесса), класична філологія (проф. А. Артимович і доц. Ф. Слюсаренко), чеська мова (лекторка М. Носкова), англійська мова (лекторка М. Славинська), французька мова (лекторка О. Косач-Шимановська). На природописному відділі — органічна хімія (проф. І. Горбачевський), хімічна термодинаміка (доц. П. Герасименко), геологія (проф. Ф. Швець), соціальна медицина (проф. Б. Матюшенко).

На факультеті права і суспільних наук лекції читалися з 22 предметів (48 годин на тиждень) і проводилися семінарські заняття з 4 предметів (6 годин на тиждень), а саме: історія українського права (проф. А. Яковлів, доценти А. Андрієвський і О. Гайманівський), римське право (проф. К. Лоський), церковне право (доц. О. Гайманівський), цивільне право і цивільний процес (професори С. Дністрянський і А. Яковлів), карне право і карний процес (проф. С. Шелухін), торговельне право (проф. О. Одарченко), політичне (державне) право (проф. О. Ейхельман), адміністративне право (професори О. Ейхельман і К. Лоський), фінансове право (проф. О. Одарченко), міжнародне право (проф. О. Ейхельман), судова медицина (проф. Б. Матюшенко), економічні науки (професори О. Мицюк і С. Бородаєвський), статистика (проф. Ф. Щербина)⁴⁹.

Крім звичайних університетських лекцій (деякі з них оголошувалися публічними), професори УВУ практикували читання спеціальних публічних лекцій для широких кіл населення. У 1928—1929 рр., наприклад, було прочитано 15 таких лекцій з різних тем, а з 1930 р. на факультеті права і суспільних наук організовано академічні засідання факультету, відкриті для всіх бажаючих, де читалися й обговорювалися доповіді з правових знань⁵⁰. У 1933/34 навчальному році цим факультетом було проведено 18 засідань, на яких прочитано й обговорено 17 доповідей, у тому числі одне із засідань (16 березня 1934 р.) присвячене вшануванню 120-ї річниці з дня народження Т. Шевченка⁵¹.

Члени професорських колегій факультетів УВУ мали брати участь у засіданнях Сенату (протягом навчального року їх відбувалося 7—12), в роботі загальних зборів професорів і доцентів університету, організації та проведенні різних урочистостей, наукових й публічних заходів. Зокрема, доброю традицією Українського вільного університету було щорічне проведення урочистих зборів з нагоди річниць проголошення Чехословацької республіки (28 жовтня), дня народження першого президента ЧСР Т. Г. Масарика (7 березня), а з 1936 р.— дня народження другого президента ЧСР Е. Бенеша (28 травня). 28 жовтня 1931 р., наприклад, відбулися урочисті збори професорсько-викладацького складу університету, присвячені 13-й річниці проголошення ЧСР, на яких професор С. Шелухін прочитав реферат на тему «Значення відновлення чехословацької державності для руху слов'янського відродження».

7 березня 1932 р. на зборах УВУ з нагоди 82-річчя з дня народження Масарика доповідь на тему «До історії побуту президента Т. Г. Масарика на Україні» зробив професор Д. Дорошенко⁵². Ці урочистості були проявом щирої вдячності українських учених і студентів президенту Чехословащини, уряду і братньому народу за всебічну підтримку й допомогу в розвитку української науки і культури в еміграції. Адже, як писав О. Бочковський, «українська еміграція знайшла у нього (Масарика.— С. В.) живу підтримку в своїх національно-культурних прямунаннях. Не знати навіть, чи ця підтримка можлива була б без його явно доброзичливого відношення до її культурної праці»⁵³.

(Далі буде)

* Продовження. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1993.— № 11—12.

¹ Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами.— Прага, 1942.— Ч. I.

² Український В. Університет в Празі в роках 1921—1931.— Прага, 1931.— Т. 1—2.

³ Там же.— Т. 1.— С. 70.

⁴ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України), ф. 3859, оп. 1, спр. 132, арк. 1—51.

⁵ Там же, спр. 138, арк. 32.

⁶ Там же.

⁷ Там же.

⁸ Там же, арк. 33—34.

⁹ Там же, арк. 20—22.

¹⁰ Там же, арк. 67—68.

¹¹ Там же, арк. 67.

¹² Там же, спр. 140, арк. 427.

¹³ Там же, арк. 462.

¹⁴ Там же, спр. 136, арк. 11.

¹⁵ Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР. 7.VII 1921—7.VII 1924.— Прага, 1924.— С. 6; ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 136, арк. 495.

¹⁶ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 134, арк. 107—108; спр. 138, арк. 6.

¹⁷ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 88—89.

¹⁸ Підраховано за: Сладек З. Русская эмиграция в Чехословакии: развитие «русской акции» // Славяноведение.— 1993.— № 4.— С. 36—37.

¹⁹ Наріжний С. Назв. праця.— С. 133.

²⁰ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 118, 121; ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 106.

²¹ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 79; Т. 2.— С. 56.

²² ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 54.

²³ Там же, арк. 425; Наріжний С. Назв. праця.— С. 133.

²⁴ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 133, арк. 21—26.

²⁵ Там же, спр. 138, арк. 231; спр. 140, арк. 226.

²⁶ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 147.

²⁷ Там же.— С. 221—222.

²⁸ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 138, арк. 92.

²⁹ Там же, арк. 273.

³⁰ Академік Станіслав Дністрянський 1870—1935.— Біобібліографія.— К., 1992.— С. 41—42.

³¹ Цит. за: Наріжний С. Назв. праця.— С. 134.

* До речі, платня викладачів УВУ не досягала й половини платні викладачів чеського й німецького університетів у Празі, а пенсійне страхування професорів УВУ було здійснено тільки у 1936 р.

³² ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 222, 233.

³³ Там же, арк. 422—425.

³⁴ Там же, арк. 480.

³⁵ Там же, оп. 2, спр. 47, арк. 37.

³⁶ Там же, спр. 57, арк. 1—2; оп. 1, спр. 140, арк. 500.

³⁷ Там же, арк. 504.

³⁸ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. VIII—IX.

* Тут не враховані асистенти кафедр та професорські стипендіати. У 1940 р., наприклад, на тимчасову роботу при кафедрах УВУ асистентами й лаборантами було зараховано понад 50 учителів — емігрантів з Карпатської України, які змушені були залишити цей край в зв'язку з його угорською окупацією.— ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 264—265.

** Заслугує на увагу, зокрема, підготовлене М. Мушинкою під редакцією К. Вислобокова видання «Академік Станіслав Дністрянський 1870—1935. Біобібліографія» (К., 1992), що є першою вдалою спробою наукової характеристики життя й діяльності визначних представників української науки і культури за рубежом.

³⁹ Академік Станіслав Дністрянський 1870—1935.— С. 5.

⁴⁰ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.— Ужгород, 1993.— С. 114—115.

⁴¹ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 138, арк. 158—159, 179.

⁴² Там же, арк. 202—203.

⁴³ Там же, арк. 339.

⁴⁴ Там же, спр. 132, арк. 91.

⁴⁵ Наріжний С. Назв. праця.— С. 132.

⁴⁶ Мушинка М. Українці Чехо-Словаччини // Українська діаспора.— 1993.— № 3.— С. 43; ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 300, арк. 283; Центральний державний архів громадських об'єднань України, ф. 1, оп. 20, спр. 2238, арк. 2.

⁴⁷ Подільчак М. Український вільний університет у Празі // За вільну Україну.— 1992.— 21 трав.

⁴⁸ Наріжний С. Назв. праця.— С. 127—128.

⁴⁹ Український В. Назв. праця.— Т. 2.— С. 119—124.

⁵⁰ Там же.— Т. 1.— С. X; Наріжний С. Назв. праця.— С. 128.

⁵¹ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 220.

⁵² Там же, арк. 188.

⁵³ Бочковський О. І. Т. Г. Масарик: національна проблема та українське питання: (Спроба характеристики та інтерпретації).— Подєбради, 1930.— С. 180.

* * *

М. С. Поліщук (с. Соловіївка Житомирської обл.)

Учительські семінарії в Правобережній Україні в другій половині XIX ст.

Висвітлення стану середньої педагогічної освіти на Правобережній Україні, яка після 1793 р. була на окремому становищі в складі Російської імперії, становить певний науковий інтерес і деякою мірою заповнює прогалину в історії культури українського народу. Спеціальна література з цього питання в дореволюційний час не видавалася, за винятком кількох брошур¹, не досліджувалася ця тема й радянськими істориками.

Кінець 50-х — початок 60-х рр. XIX ст. на Україні ознаменувалися новим піднесенням національного й культурного відродження. В цей час створюються недільні школи для навчання дорослого населення грамоти, видаються шкільні підручники українською мовою. Однак невдовзі ці перші кроки у розвитку національної освіти були заборонені царизмом.

Після скасування кріпосного права в країні гостро постало питання про навчання народу. К. Д. Ушинський відзначав, що десятої час-

споруджувалися місцеві табори. Лише на Кіровоградщині їх було п'ять: в Кіровограді, Олександрії, Павлиші, Адабаші й Терновій Балці. Отже, з усією вірогідністю можна погодитись із цифрою, названою на Нюрнберзькому процесі,— приблизно 74 тис. чол.

Нині, напередодні піввікового ювілею Перемоги в минулій війні, варто зайвий раз поставити питання: чому ми зазнали таких великих людських й матеріальних втрат у грізному 1941 році? Мабуть, причина не лише в названих уже прорахунках. Треба визнати, що неправильно була сама військова доктрина тоталітарної системи. Згадаймо, як запевняли нас, що в майбутній війні будемо воювати «малою кров'ю й на чужій території». Тактика відступу, оборонних боїв навіть не вивчалась у військових академіях. Ті прогалини військової науки відчули на собі командири й бійці, платили за них високою ціною.

Отже, вшановуючи пам'ять загиблих у тій війні, слід зробити докір тим, хто кинув у безжальну м'ясорубку мільйони і мільйони людей різних національностей, завчасно не потурбувавшись про безпеку країни і долю її мешканців.

¹ Военные грозы над Полесем.— К., 1985.— С. 10.

² Архів Міністерства оборони Російської Федерації, ф. 334, оп. 5307, спр. 10, арк. 143 (далі — Архів МО РФ).

³ История второй мировой войны 1939—1945.— М., 1975.— Т. 4.— С. 45.

⁴ Сообщения Советского Информбюро.— М., 1944.— Т. 1.— С. 35.

⁵ Архів МО РФ, арк. 146—148.

⁶ Там же, арк. 151.

⁷ Долматовский Е. Зеленая брама // Роман-газета.— 1983.— № 2.— С. 1.

⁸ Архів МО РФ, арк. 195.

⁹ Там же, арк. 270.

¹⁰ Долматовский Е. Указ. соч.— С. 12.

¹¹ Архів МО РФ, арк. 282—286.

¹² Там же, арк. 345.

¹³ Там же, арк. 348.

¹⁴ Там же, арк. 314.

¹⁵ Там же, ф. 6-ї А, оп. 7036, спр. 2.

¹⁶ Долматовский Е. Указ. соч.— С. 66.

¹⁷ Великая Отечественная война Советского Союза 1941—1945. Краткая история.— М., 1970.— С. 89.

Українці за рубежем

С. В. Віднянський (Київ)

Заснування та діяльність Українського вільного університету — першої української високої школи за кордоном (1921—1945 рр.) *

Поряд з педагогічною роботою професори Українського вільного університету проводили плідну наукову діяльність. Це — і участь у роботі різних наукових товариств, з'їздів і конференцій, міжнародних конгресів, і творче співробітництво із зарубіжними вченими, установами, в тому числі в Україні, і широка видавнича й освітницька діяльність, організація виставок досягнень української науки тощо.

З переведенням УВУ в Прагу перед його професорами відкрилися сприятливі можливості для реалізації відповідального завдання — надання вищої освіти українській молоді з числа емігрантів і продовження науково-дослідницької роботи. Адже в наукових установах Праги зберігалися різноманітні джерела з історії слов'янського світу, міжслов'янських взаємовідносин і ролі в них українців, що відкривало, зокрема, широкий простір для українознавчих досліджень.

Друга важлива передумова розгортання наукової діяльності вчених УВУ зумовлювалася тим, що серед них були вихідці з різних земель — центральної України, північно-західної Холмщини, Галичини та Буковини, степової України, східної Слобожанщини і навіть Кубані, які прибули в Прагу, маючи власні усталені традиції. Це славні традиції Наукового товариства ім. Шевченка у Львові, Українського наукового товариства в Києві, Історично-філологічного товариства в Харкові, Товариства Нестора-літописця у Києві, наукових товариств Полтави, Катеринослава, Кубані тощо. Все це спонукало українських учених заснувати в Празі товариства для обміну думками, творчої співпраці фахівців з певних галузей знань, тобто для відновлення наукових традицій, характерних для їх батьківщини.

Вже в перший рік діяльності УВУ в Празі його професори порушили питання про заснування в Чехословаччині Українського наукового товариства для об'єднання всіх наукових сил еміграції. Але коли представники науково-технічної інтелігенції й прикладних наук з метою захисту своїх інтересів почали створювати професійно-громадські об'єднання — Спілку українських лікарів в Чехії, Товариство українських інженерів у Празі тощо, професори УВУ вирішили заснувати при університеті фахові наукові товариства. Першим з них було «Українське правниче товариство в Чехії», статут якого затверджений властями в Празі 17 березня 1923 р.

Основним завданням товариства було «об'єднувати теоретичні й практичні українські правничі сили на ґрунті дослідження питань українського права; дбати про соціальні, матеріальні й моральні інтереси українських правників у Чехії та причинитися до зав'язання між українськими й чеськими та словацькими правниками доброзичливих стосунків»⁵⁴.

Головою Правничого товариства став професор УВУ Ростислав Лашенко, а після його смерті в жовтні 1929 р. — університетські професори А. Яковлів, К. Лоський, С. Дністрянський.

На засіданнях «Українського правничого товариства в Чехії» його члени робили доповіді й влаштовували дискусії переважно з питань українського права. За перші 10 років його існування було проведено понад 120 наукових засідань, а число членів збільшилося в 3 рази і досягло у 1933 р. 61 чол. Проводило Правниче товариство і ювілейні засідання: у 1923 р. — з приводу 25-ліття наукової діяльності академіка С. Дністрянського, у 1924 р. — 5-ї річниці з дня смерті М. І. Туган-Барановського і пам'яті Вудро Вільсона, у 1927 р. — 50-ї річниці початку національно-визвольної боротьби балканських народів тощо. Товариство виступило одним з організаторів Українського правничого з'їзду в Празі (жовтень 1933 р.), на якому було зроблено близько 30 доповідей з проблем права, економіки й соціології.

Через брак коштів товариство широко не розгорнуло видавничу діяльність: ним видано лише працю Р. Лашенка «Лекції по історії українського права. Литовсько-польська доба. Пам'ятники права» (400 прим.), коротку редакцію «Руської Правди» з бібліографічним покажчиком (300 прим.) і звіт про перші п'ять років своєї діяльності — «Українське Правниче Товариство в ЧСР (17 березня 1923—17 березня 1928)». Дбало товариство і про надання матеріальної допомоги українським правникам у Чехословаччині, про фінансування їх праці, відряджень тощо.⁵⁵

Більш активним, впливовим і суто науковим товариством при Українському вільному університеті було засноване 30 травня 1923 р. за ініціативою професорів філософічного факультету Д. Антоновича, В. Біднова, Д. Дорошенка, О. Колесси, В. Щербаківського і П. Андрієвського Українське історично-філологічне товариство в Празі (УІФТ). Завдання його полягали в читанні наукових доповідей з українознавчих тем, обмінні думками з приводу прочитаного, проведенні широких дискусій і, по можливості, виданні праць своїх членів. Керувала діяльністю товариства упрява в складі професорів УВУ Д. Антоновича (голова), О. Колесси (заст. голови) і В. Біднова (секретар).

УІФТ об'єднувало практично всіх українських істориків і філологів, які перебували в Празі. З кожним засіданням кількість його членів, які обиралися таємним голосуванням, збільшувалася. Поступово воно об'єднувало, крім професорів УВУ, українських учених з інших наукових закладів й установ Чехословаччини і навіть поза її межами. Серед більше ніж 50 членів товариства були викладачі Української господарської академії в Подебрадах, Українського вищого педагогічного інституту ім. Драгоманова, професор Братиславського університету ім. Коменського Євген Перфецький, українські вчені з Польщі, Німеччини, Франції та деяких інших країн — такі, як Б. Крупницький, М. Левицький, В. Липинський, М. Антонович, І. Свенціцький, О. Шульгін та інші. «В цьому відношенні, — писав один з активних членів товариства, з 1929 р. його секретар і історіограф професор С. Наріжний, — товариство від початку стало в повному значенні всеукраїнською соборницькою організацією»⁵⁶.

Головним аспектом різноманітної діяльності УІФТ було проведення наукових засідань, на яких з доповідями виступали його члени, а в їх обговоренні мали право брати участь усі присутні, кількість яких на окремих засіданнях досягала кількох сотень. Засідання товариства проводилися регулярно: в середньому щорічно їх відбувалося понад 25. Зокрема, за перші 15 років (1923—1938) товариство провело 404 засідання, на яких було обговорено 614 доповідей і рефератів⁵⁷. Після деякої перерви у 1938—1939 рр. діяльність товариства була відновлена: в 1939—1941 рр. проведено ще 38 засідань (обговорено 48 доповідей), а кількість його членів збільшилася до 65 осіб, переважно за рахунок нових емігрантів з Галичини і Закарпаття⁵⁸.

Отже, за кількістю засідань і прочитаних на них доповідей і щодо їх регулярності Українське історично-філологічне товариство в Празі не мало рівних серед подібних наукових організацій як на українських землях, так і за їх межами. Але його внесок у розвиток української історичної та філологічної науки визначався насамперед актуальністю тематики і теоретичним рівнем доповідей та рефератів, що читалися на засіданнях. Більшість з них були оригінальними науковими розвідками. Так, недостатньо вивчені питання з історії України і української історіографії висвітлювали М. Антонович, В. Біднов, Д. Дорошенко, Б. Крупницький, О. Лотоцький, С. Наріжний, М. Славинський, П. Феденко, С. Шелухін, з воєнної історії — В. Петрів, господарської — В. Садовський, освіти — С. Сірополко, права — А. Яковлів, з всесвітньої історії — К. Лоський, О. Шульгін та ін. Проблема історії української літератури присвячені наукові реферати Л. Білецького, П. Богацького, М. Гнатишака, О. Колесси, І. Огієнка, К. Чеховича, мовознавства — В. Сімовича, Р. і С. Смалъ-Стоцьких, класичної філології — А. Артимова, Ф. Слюсаренка, мистецтвознавства — Д. Антоновича, В. Січинського, археології — І. Борковського, О. Кандиби, Л. Чикаленка і В. Щербаківського, філософії — І. Мірчука, Д. Чижевського і т. д.

Спеціальні засідання товариство присвячувало пам'яті покійних своїх членів, ювілеям видатних діячів науки, культурним та історичним подіям — 150-й річниці зруйнування Запорозької Січі, 10-літтю заснування українських університетів у Кам'янці-Подільському і Полтаві то-

що. Щороку в березні проводилися т. з. шевченківські засідання, доповіді на яких С. Смаль-Стоцького, Д. Антоновича, Л. Білецького, П. Богацького, В. Сімовича, К. Чеховича та деяких інших членів товариства становлять значний внесок у шевченкознавство⁵⁹.

У повідомленні управи Українського історично-філологічного товариства в Празі з нагоди 10-ліття його існування було зроблено порівняльний аналіз розвитку наукових досліджень з історії в Україні і за кордоном й визначено переваги і невгоди останніх. «Нам ніхто не наві'язував своїх концепцій і не примушував нас працювати на завідомо хибних засадах, — підкреслювалося в ньому. — Ми були вільні у виборі тем і методів, мали можливість заявити себе сторонниками тих філософічних теорій, які здаються нам правдивими, стати на тих позиціях, які витримують критику аргументами, а не обгрунтовуються урядовими наказами... Поруч з цим є й другі великі вигоди в умовах нашої праці, як близькість до європейських наукових осередків і діячів, можливість співпраці з ними — можливості, які багатьма членами нашого товариства в значній мірі й використовуються. Але поруч з усім цим у нашому становищі в умовах праці наших членів на еміграції є й великі невгоди. Ці невгоди випливають з двох моментів: 1) з того, що ми на чужині, 2) що ми не розпоряджаємо тут і мінімальними матеріальними ресурсами, потрібними для нашої праці як Товариства...

Але навіть і в таких несприятливих обставинах Товариство виконало працю, з якою сміливо може стати на суд найсуворіших критиків»⁶⁰.

Серед незаперечних здобутків УІФТ в Празі були активна участь його членів в організації й роботі різних наукових конгресів — українських, слов'янських, європейських і світових, його видавнича діяльність і роль у заснуванні Українського академічного комітету для міжнародної інтелектуальної співпраці тощо. Наприклад, значною була участь товариства в проведенні двох українських наукових з'їздів у Празі в 1926 і 1932 рр. Серед міжнародних конгресів, в яких діяльну участь брали члени товариства, назвемо конгреси слов'янських географів та етнографів у Празі, Варшаві, Белграді й Софії, Міжнародний археологічний з'їзд у Берліні, I міжнародний конгрес слов'янських філологів у Празі, VII міжнародний з'їзд філософів у Оксфорді, Міжнародний конгрес народного мистецтва в Бельгії, II міжнародний лінгвістичний конгрес у Женеві, XV міжнародний археологічний конгрес у Парижі, VII міжнародний конгрес істориків у Варшаві, Конгрес істориків релігії і т. д.⁶¹.

УІФТ прагнуло публікувати наукові праці своїх членів. Хоча фінансові труднощі гальмували розвиток видавничої діяльності, все ж і за таких несприятливих обставин до 1941 р. побачили світ 65 книг. Серед них слід насамперед назвати «Праці Українського історично-філологічного товариства в Празі», в яких публікувалися найкращі наукові доповіді й дослідження його членів. Перший їх том вийшов з друку в 1926 р. завдяки фінансовій допомозі Міністерства шкільництва та народної освіти ЧСР і коштам голови товариства Д. Антоновича. Він містив 11 наукових рефератів, з яких два були присвячені спадщині академіка Миколи Сумцова, а також протоколи засідань товариства в перший рік його діяльності, інформацію про нього та список членів⁶². Другий том «Праць», виданий на пошану голови товариства, професора Д. Антоновича з нагоди його 60-ліття, з'явився тільки у 1939 р. при допомозі бібліотеки ім. С. Петлюри в Парижі і Українського наукового інституту у Варшаві. Крім присвяти, він містив 25 наукових розвідок, авторами переважної більшості яких були професори УВУ⁶³. У 1941 р. побачили світ третій і четвертий томи «Праць» товариства, що стало можливим завдяки щедрим пожертвам Михайла Антоновича та деяких інших українських учених.

Інші видання УІФТ — відбитки окремих праць (доповідей) членів товариства мали невеликий тираж — 50—100 примірників. Однак вони використовували будь-які можливості для публікації своїх досліджень у

Чехословаччині і зарубіжних виданнях, у тому числі в Україні. «Не буде перебільшенням твердження, — писав С. Наріжний, — що майже все, що з поля історично-філологічних наук появлялося в цих роках друком в Празі, було перед тим предметом докладів і обговорення в Історично-Філологічному товаристві. Праці членів товариства появлялися в цей час майже в усіх українських часописах»⁶⁴. Так, з редакцією «Нової України» (безпартійного двотижневика, що виходив в Празі з 1922 р.) активно співробітничали Д. Антонович, І. Бочковський, Б. Матюшенко, О. Мицюк, В. Старосольський, В. Тимошенко, Ф. Щербина.

Ще у 1926 р. на загальних зборах професорів і доцентів УВУ ставилося питання про те, що через фінансову кризу і зменшення кількості студентів «університет, залишаючись формально університетом», має перетворитися «в науково-дослідчу інституцію, в якій молоді вчені могли науково працювати»⁶⁵. Тому наукова праця рік у рік займала дедалі більш вагоме місце в діяльності професорів УВУ. Підтвердженням цього є активна участь університетських професорів у роботі наукових товариств, конференціях. З ініціативи і при найактивнішій участі професорів УВУ в Празі проводилися українські наукові з'їзди. Так, організаційна комісія по скликанню I Українського наукового з'їзду (жовтень 1926 р.) складалася з професорів Українського вільного університету на чолі з академіком І. Горбачевським. На цьому форумі, що тривав 5 днів, працювали 10 секцій, на засіданнях яких заслухано 154 доповіді. 267 вчених взяли участь у дискусіях. Майже кожний четвертий учасник з'їзду був представником УВУ⁶⁶. В роботі II Українського наукового з'їзду (березень 1932 р.) брав участь 21 викладач УВУ, які прочитали 45 рефератів⁶⁷. Загалом з 1924 по 1931 р. викладачі Українського вільного університету брали участь у 28 наукових конгресах і з'їздах, а професор археології УВУ В. Щербаківський протягом 1924—1937 рр. — 16 міжнародних наукових конгресах⁶⁸. Це також свідчить про значний науковий доробок учених університету.

Про плідність наукової роботи професорів УВУ можна судити з видавничої діяльності, яка розпочалася у 1923 р. під керівництвом університетської видавничої комісії на чолі з професором С. Дністрянським. Особливо інтенсивною вона була в перше десятиріччя існування університету. В 1922—1931 рр. було видано 27 назв підручників, монографій, збірників⁶⁹. Серед них — «Органічна хімія» І. Горбачевського (1924), «Загальна наука права і політики» С. Дністрянського (1923), «Палеоліт» В. Щербаківського, «Міжнародне право» М. Лозинського (1922), «Основи землезнання України» С. Рудницького (1923), «Огляд української історіографії» Д. Дорошенка (1923), «Скорочений курс історії українського мистецтва» Д. Антоновича (1923), «Лекції по історії етики» І. Мірчука (1922) та ін.

Крім того, видавництво УВУ випустило за цей час два томи наукового збірника і два томи ювілейних збірників. Якщо авторами першого тома «Наукового збірника Українського університету в Празі» (1923) були провідні вчені УВУ С. Дністрянський, О. Колесса, Р. Лашенко, М. Лозинський, І. Мірчук, В. Старосольський, Л. Чикаленко, Ф. Швець, В. Щербаківський і Ф. Щербина, то його другий том (1930) складався з рефератів професорських стипендіатів УВУ С. Федоріва, К. Чеховича, Н. Нововірьського і С. Бараніва. Обидва «Наукові ювілейні збірники Українського університету в Празі» були присвячені президенту Чехословацької республіки Т. Г. Масарику з нагоди його 75-річчя і 80-річчя і містили результати наукових розвідок учених університету (24 праці), більшість з яких є вагомим внеском у розвиток української історичної, філологічної, правової, економічної і філософської наук.

Однак через брак коштів видавництво УВУ не могло належним чином розгорнути діяльність, про що свідчить і той факт, що до 1926 р. вчені університету написали наукові праці загальним обсягом понад 800 авторських аркушів, але не мали змоги їх опублікувати⁷⁰. У 1932—1940 рр.,

наприклад, жодної праці це видавництво не випустило, і тільки у 1942 р. в Празі вийшов з друку третій том «Наукового збірника УВУ в Празі». Тому, як свідчить бібліографія публікацій вчених УВУ, вміщена в офіційному виданні університету, а також дані, наведені П. Зленком у «Бібліографічному покажчику наукових праць української еміграції. 1920—1931» (Прага, 1932), університетські професори друкувалися скрізь, де з'являлася можливість, — у Берліні, Варшаві, Відні, Вінніпегу, Женеві, Загребі, Києві, Лейпцігу, Лондоні, Львові, Мюнхені, Парижі, Перемишлі, Рівному, Чернівцях, Чикаго тощо.

Звичайно, найчастіше їх праці публікувалися у Чехословаччині — різних чеських і українських виданнях й видавництвах у Празі, Подєбрадах, Брно, Ужгороді, зокрема в празьких видавництвах «Чесько-українська книга», «Пламя», «Український громадський видавничий фонд». З останнім УВУ в червні 1925 р. уклав договір про створення при цьому фонді спеціальної «Фундації Українського університету в Празі» для видання наукового збірника, монографій, підручників тощо, який, щоправда, не приніс очікуваних позитивних зрушень у цій справі⁷¹. І все ж саме в Чехословаччині в міжвоєнні роки український історик, професор УВУ Д. Дорошенко опублікував значну кількість з близько 1 тис. його праць з історії, культури, церкви, літератури, культурних й політичних взаємин України з Західною Європою, проблем слов'янознавства, української історіографії тощо. Саме в Празі побачили світ праці Д. Антоновича «Триста років українського театру (1619—1919)», Л. Білецького «Основи української літературно-наукової критики» і «Книга биття українського народу як декларація прав української нації», І. Борковського «Старослов'янська кераміка», С. Бородаєвського «Історія кооперативів», О. Бочковського «Т. Г. Масарик: національна проблема та українське питання», В. Січинського «Архітектура старокнязівської доби» і «Чужинці про Україну», В. Старосольського «Держава і політичне право», Д. Чижевського «Логіка» і «Нариси з історії філософії на Україні», О. Шульгіна «Нариси з нової історії Європи», Л. Шрамченка «Основи теорії статистики», В. Щербаківського «Формація української нації. Нарис праісторії України», Ф. Щербини «Статистика. Історія статистики і статистичних установ» і «Еволюційні переміни в ідеології статистики» та деякі інші, в тому числі видані чеською мовою «Основи модерного приватного права» С. Дністрянского, «Моністична теорія» О. Одарченка, «Німецька колонізація на Україні» С. Шелухіна.

При написанні наукових праць професори Українського вільного університету використовували фонди празьких архівів і бібліотек, інші джерела, а також матеріали Музею визвольної боротьби України (заснований у 1925 р.) і книги з університетської бібліотеки. Остання була заснована згідно з рішенням Сенату УВУ в квітні 1922 р., який для цього обрав бібліотечну комісію на чолі з професором Д. Антоновичем. Завдяки саме його зусиллям (він протягом 17 років керував університетською бібліотекою) фонди бібліотеки постійно поповнювалися, незважаючи на те, що вона не мала власного бюджету (за винятком разових невеликих асигнувань) і книги надходили від жертвувачів і шляхом взаємообміну. Однак якщо наприкінці першого року існування бібліотека УВУ мала 839 книг і брошур, то у 1926 р. — 4261⁷². У звітах бібліотечної комісії УВУ є конкретні дані про шляхи поповнення бібліотеки. У 1924/25 навчальному році, наприклад, українськими вченими їй безкоштовно передано 866 книг, у тому числі Антоновичем — 172, Дорошенком — 111, Шелухіним — 56, Слюсаренком — 55, Яковлівим — 47 книг, а професор Горбачевський з березня по вересень 1925 р. відраховував для бібліотеки щомісячну платню (500 крон). Крім того, до бібліотеки надійшло 25 книг від А. Крушельницького з Відня, Л. Лукаевича з Варшави — 21, академіка Птухи з Києва — 3, професора Шелудька з Софії — 2 книги тощо⁷³. Інститут та Фундація Карнеджі у Вашингтоні включили УВУ до списку

інституцій, яким висилалися безкоштовно всі їх видання. В результаті лише у 1926 р. університетська бібліотека одержала від них 43 томи наукових видань різними мовами⁷⁴.

Одним з шляхів поповнення фондів бібліотеки був обмін літературою з науковими інституціями, видавництвами і бібліотеками як у ЧСР, так і за кордоном. Зокрема, досить інтенсивним був взаємообмін виданнями між УВУ і Науковим товариством ім. Шевченка у Львові, Академією наук та Інститутом народної освіти (університетом) у Києві, українськими науковими інститутами у Берліні й Варшаві, Карловим університетом та іншими високими школами Чехословаччини. Так, тільки протягом 1924/25 навчального року бібліотека УВУ шляхом обміну одержала 137 книг. «Бібліотека Київського Інституту народної освіти, — зазначалося в її листі до УВУ від 18 квітня 1928 р., — висловлює Вам свою щирю подяку за низку Ваших цінних видань, які вона цими днями одержала. Просимо й надалі надсилати Ваші видання. Влітку цього року вийде 3 кн. «Записок Київського ІНО», що буде Вам своєчасно надіслана»⁷⁵. Серед 34 видань, які бібліотека УВУ одержала в другій половині 20-х років від Всеукраїнської Академії наук, були монографії А. Кримського та Л. Левченка «Степан Руданський», В. Перетца «Слово о полку Ігоревім», О. Фоміна «Флора України», В. Щербини «Нові студії з історії Києва» та ін.⁷⁶ В червні 1939 р. університетська бібліотека вже мала 10380 книг⁷⁷. Ними користувалися не тільки викладачі, а й студенти Українського вільного університету. У 1924/25 навчальному році, наприклад, бібліотека видала читачам 974 книги⁷⁸.

Крім плідної наукової, професори УВУ проводили велику просвітницьку діяльність, яка сприяла ознайомленню населення Чехословаччини з історією, культурними надбаннями українського народу, досягненнями в розвитку науки української еміграції, а також налагодженню взаєморозуміння і творчої співпраці між українськими та чеськими вченими, діячами культури. Зокрема, ще у 1919—1920 рр. завдяки зусиллям українських вчених і за допомогою дипломатичної місії УНР в Празі було випущено українською, чеською і деякими іншими мовами понад 20 науково-популярних брошур й видань серії «Познаймо Україну». Як зазначалося в передмові до першої брошури цієї серії «Українці — чехам», «головнішим завданням видань «Познаймо Україну» буде вияснення речових і психологічних основ до чесько-українського зближення... Зазначену серію видань призначаємо для послідовного ознайомлення з українським питанням, поскільки воно може цікавити чеське громадянство... Сподіваємося, що ця спроба розпочати чесько-українське взаємопізнання та зближення зустрінє інтерес в чеському народі й спричиниться до зав'язання і зміцнення приятельських відносин межі самостійними республіками...»⁷⁹. В серії опубліковані праці С. Смаль-Стоцького «Львів — серце Західної України», І. Бочковського «З історії України та українського відродження» і «Україна й українці (з етнографічною мапою)», Д. Дорошенка «Міжнародна орієнтація українців за часи війни та революції» та ін.

Професори УВУ активно співробітничали в різних енциклопедичних виданнях Чехословаччини. Так, авторами вміщених у них українознавчих матеріалів були О. Колесса, Л. Білецький, Д. Антонович, Ф. Штешко, В. Січинський, В. Щербаківський та деякі інші вчені. Професор Д. Дорошенко, наприклад, написав кілька нарисів про українських політичних діячів для чеського енциклопедичного видання «Творці історії»⁸⁰.

Ефективним напрямком культурно-наукової діяльності професорів УВУ в Празі була їх участь в організації й проведенні різних виставок. Так, в організованій в квітні 1924 р. Українським громадським видавничим фондом (голова Є. Вировий) першій виставці українських друків та української книжкової графіки в Празі активну участь взяли професори УВУ Д. Антонович і В. Січинський. На ній експонувалася продукція (починаючи з 1918 р.) майже всіх українських видавництв з Чехосло-

ваччини, Німеччини, Австрії, західноукраїнських земель, загарбаних Польщею і Румунією, і частково навіть з України, а також таборів видання і українська періодика (всього діяло 10 відділів), що викликала великий інтерес широких кіл громадськості.

Празькі газети опублікували численні статті й замітки про цю виставку. Зокрема, 10 квітня в газеті «Чехословенська Республіка» відомий чеський публіцист Ф. Заплетал писав: «Для Праги виставка української книги має особливе значіння. У нас якраз все ще є не тільки окремі одиниці, а цілі політичні партії, що не визнають існування українського народу, української літературної мови і української літератури. Ці противники найдуть на виставці переконуючі докази про безпідставність своїх застарілих уявлень. На виставці є друки з усіх частин України... але об'єднаної духовно єдиною культурою, єдиною літературною мовою, єдиною національною свідомістю». Називаючи найбільш цікаві експонати, автор зазначає: «Уже з цього сухого огляду видно, що існує самостійна українська література, писана окремою українською мовою і зрозуміла населенню Харківщини, Київщини так само добре, як і населенню Галичини та нашої Підкарпатської Русі... Виставка українських друків у Празі має більше значіння, ніж надають їй, певно, самі організатори»⁸¹.

Приємне враження справляв український відділ на виставці книжкової культури, організованої з нагоди міжнародного з'їзду бібліотекарів та приятелів книги влітку 1926 р. в Празі. Спеціально створений виставочний комітет на чолі з професором УВУ Д. Антоновичем підібрав для неї українські видання останніх десяти років — загалом понад 2 тис. книжок. Великий інтерес у відвідувачів (український відділ виставки оглянуло понад 600 чол.) викликали, зокрема, колекції українських видавничих знаків і екслібрисів, упорядковані професором УВУ В. Січинським. Подібні виставки книги (на яких широко були представлені й праці вчених УВУ), що їх відвідували численні гості, експонувалися в Празі і під час українських наукових з'їздів 1926 і 1932 рр.⁸².

Таким чином, у міжвоєнні роки, коли УВУ фактично залишився єдиним українським університетом у світі, його професорський колектив, що складався з авторитетних фахівців з різних галузей знань, гідно репрезентував українську університетську науку. Його праця була, зокрема, високо оцінена на II Українському науковому з'їзді в Празі у 1932 р., де у 18 спеціальних доповідях показано досягнення української еміграції в різних галузях знань за останнє десятиліття і особливо виділено вагомий внесок у розвиток науки вчених УВУ⁸³.

В цілому успішно виконував Український вільний університет в Празі і своє першочергове завдання — «дати можливість українській емігрантській молоді і взагалі тим з української еміграції, хто не закінчив вищої освіти, цю освіту добути в стінах українського університету»⁸⁴.

Однією з основних причин переведення Українського вільного університету з Відня до Праги, як зазначалося вище, була наявність у Чехословаччині численної української студентської громади. Саме через УВУ чехословацький уряд надав матеріальну допомогу українському студентству. Вже під час перших переговорів з представниками властей Чехословаччини ректор університету О. Колесса говорив про необхідність навчання в Празі української молоді, що перебувала в республіці, та надання матеріальної підтримки студентській молоді з числа українців, особливо майбутнім слухачам УВУ⁸⁵.

Уряд ЧСР схвально поставився до цього прохання і вже в листопаді 1921 р. було організовано «Чесько-український комітет допомоги українській молоді» (ЧУК) з метою «турботи про забезпечення освіти українським емігрантам у вищих учбових закладах Чехословаччини»⁸⁶. Головою ЧУК обраний професор Карлового університету Я. Бідло, а його заступником — професор О. Колесса. З січня 1922 р. комітет одержував з державного фонду ЧСР регулярні щомісячні субвенції для розподілу

стипендій серед українських студентів. Умовою видачі стипендій було успішне навчання студентів, причому допомога їм спочатку здійснювалася у формі забезпечення житлом, одягом, підручниками, харчами тощо (наприкінці 1921 р. її одержували 557 українських студентів). З 1922 р. комітет відмовився від цього складного й незручного способу і став щомісяця видавати стипендії у розмірі близько 500 крон.

Хоча при встановленні стипендій для українських студентів не було поставлено як обов'язкову умову запис їх слухачами УВУ (на чому наполягали представники університету в ЧУК), все ж з 844 студентів, які в літньому семестрі 1922 р. почали одержувати стипендії, до УВУ записалося 615, а в зимовому семестрі 1922 р. — відповідно 1071 і 874⁸⁷. Всього за перші десять років існування ЧУК щомісячну стипендію одержували 1992 українські студенти, 1062 з яких за цей час вручені дипломи чеських вищих учбових закладів, переважно Карлового університету⁸⁸. В ньому, зокрема, у зв'язку з великою кількістю українських студентів було організовано спеціальні українські курси, де, крім професорів УВУ, викладали відомі чеські вчені Бідло, Горак, Пастернак, Полівка та ін.

Крім розподілу стипендій, цей комітет відкрив кілька інтернатів для студентів-емігрантів, допомагав їм одягом, ліками, підручниками, опікав різні їхні організації, зокрема Український студентський кооператив у Празі, організовував під час канікул для українських студентів екскурсії за кордон. ЧУК допомагав українській молоді, що опинилася далеко за межами Чехословаччини (в Єгипті, Румунії тощо), особливо воякам УГА, інтернованим у таборах Німецького Яблонного та Йозефова, приїжджати на навчання в Прагу. Аналогічні акції здійснювали також різні організації й гуманітарні місії, включаючи міжнародні. Американське товариство «У. М. С. А.», наприклад, надавало 60 українським студентам безплатне харчування, 30 — помешкання за зниженою платою, а американська місія «методистів» відкрила для них у Празі їдальню, де харчувалося понад 200 чол. з доплатою 60 крон щомісяця⁸⁹.

Про сильний потяг українських емігрантів, зокрема в Чехословаччині, до здобуття вищої освіти, особливо після відкриття там кількох високих українських шкіл, у тому числі УВУ, у вкрай складних умовах життя на чужині багато говорилося на I конференції української еміграції в Празі у червні 1929 р. Професор Українського високого педагогічного інституту ім. Драгоманова в Празі С. Сірополко, зокрема, серед причин, що змушували людей уже не першої молодості сісти за шкільну парту та студіювати науку, назвав такі: «По-перше, мотиви егоїстичного порядку — диплом високої школи відкривав власникові його кращі перспективи в життєвій боротьбі за існування в порівнянні з тими конкурентами, що диплому не посідають, по-друге, мотиви вищого порядку — бажання набути фахові знання з тим, щоб їх віддати рідному краю після повернення туди з еміграції»⁹⁰.

В архіві Українського вільного університету зберігається чимало заяв з проханням зарахувати до нього і при цьому переважають саме «мотиви вищого порядку». Ці матеріали дають також можливість з'ясувати походження, соціальний стан, рід занять майбутніх слухачів УВУ та деякі інші дані про них. Так, наприкінці 1921 р. з проханням зарахувати в УВУ звернулися до управи університету відомі діячі української культури з Миколаївщини Микола Аркас і Єліфаній Камінський, на початку 1922 р. — українські таборити з Йозефова Іван Борковський, Дмитро Турт і Іван Ільницький, з колективними заявами — члени Товариства українських студентів «Січ» у Чернівцях, 16 членів Спілки студентів-українців з табору інтернованих в Орадея-Маре (Румунія) з рекомендацією її керівників М. Мітковича і Л. Миколаєнка тощо⁹¹. Серед прийнятих до УВУ у 1928—1943 рр. були представники з усіх українських земель, в тому числі 42 уродженці Підкарпатської Русі (Закарпаття) різних національностей (українці, угорці, євреї, німці), а також

румуні (брат і сестра Пехт, З. Фейка), чехи (Й. Бенеш, Ж. Алпар), росіянин К. Поляков та ін.⁹²

У щорічних звітах про діяльність Українського вільного університету містяться статистичні дані про слухачів обох факультетів по семестрах, їх розподіл за національністю, походженням і т. п. Ось, наприклад, як виглядає статистика запису студентів УВУ в Празі:

Навчальний рік	Семестр	Кількість записаних слухачів	Навчальний рік	Семестр	Кількість записаних слухачів
1921/22	зимовий	702	1933/34	зимовий	232
	літній	615		літній	253
1922/23	зимовий	874	1934/35	зимовий	215
	літній	654		літній	235
1923/24	зимовий	580	1935/36	зимовий	231
	літній	449		літній	216
1924/25	зимовий	437	1936/37	зимовий	241
	літній	382		літній	187
1925/26	зимовий	390	1937/38	зимовий	88
	літній	276		літній	77
1926/27	зимовий	250	1938/39	зимовий	66
	літній	251		літній	61
1927/28	зимовий	245	1939/40	зимовий	68
	літній	194		літній	100
1928/29	зимовий	203	1940/41	зимовий	92
	літній	162		літній	107
1929/30	зимовий	289	1941/42	зимовий	125
	літній	253		літній	127
1930/31	зимовий	243	1942/43	зимовий	135
	літній	253		літній	109
1931/32	зимовий	240	1943—45	даних не виявлено	
	літній	220			
1932/33	зимовий	232			
	літній	258			

Отже, з 1921 по 1943 рр. на два факультети УВУ було записано 11617 студентів — у середньому по 264 на семестр. Кількість студентів, як бачимо з наведеної таблиці *, з різних причин була неодинаковою: у зимовому семестрі 1922/23 академічного року, наприклад, вона становила 874 чол., а у літньому семестрі 1938/39 року — тільки 61. Зокрема, зменшення числа слухачів університету у 1937—1939 рр. було наслідком введення згідно з розпорядженням Міністерства шкільництва і народної освіти ЧСР від 4 квітня 1937 р. плати за навчання, а також через неймовірно складний процес одержання віз українцями з Польщі та Румунії і драматичні події в Чехословаччині після мюнхенської угоди 1938 р. Деяке збільшення кількості студентів УВУ в 1940—1941 рр. відбулося за рахунок нової хвилі еміграції з Карпатської України після її окупації Угорщиною і Західної України після її приєднання до УРСР.

Основний контингент слухачів Українського вільного університету становили вихідці з різних українських земель, найбільше — із західно-українських. На початку празького періоду діяльності УВУ понад 90 % студентів були українцями, наприкінці — їх налічувалося близько 75 %. Крім них, було також чимало білорусів, болгар, вірменів, грузинів, прибалтійців, угорців, росіян, німців, євреїв, поляків, словаків, сербів, хорватів, чехів та ін. Наприклад, у першому в Празі семестрі (зимовий 1921/22 року) в УВУ навчалися 702 студенти, які походили: з ЧСР — 33, Східної Галичини — 513, Придніпрянської України — 118, Буковини — 28, Кубані — 7, Білорусії — 2, Росії — 1. За національністю вони розподілялися таким чином: українців — 655, у тому числі 15 підкарпатських русинів — українців, чехів — 15, білорусів — 2, росіян — 1, німців — 3,

євреїв — 26⁹³. А в літньому семестрі 1930/31 навчального року слухачами УВУ записалося 253 чол. (з них 61 чол. — вперше), у тому числі 165 українців, 30 євреїв, 15 чехів, 13 росіян, 8 угорців, по 5 німців і словаків, 4 румуни, 3 білоруси, по 2 грузини і поляки, 1 болгарин⁹⁴.

Проте не всі слухачі УВУ одержували його абсолюторії (дипломи), бо більшість з них водночас навчалася в чеських університетах, від чого, як правило, залежало одержання ними стипендій. Тому, наприклад, на філософічному факультеті УВУ з 1925 по 1945 р. прослухали необхідний мінімум навчальних годин, склали всі колоквиуми та абсолюторні іспити і одержали дипломи лише 142 чол.⁹⁵. Ще менше слухачів УВУ саме через навчання у чеських високих школах наважувалися складати ригорозальні екзамени, необхідні для здобуття ступеня доктора прав чи філософії. Тому кількість виданих УВУ докторських дипломів, порівняно з числом його студентів і випускників, невелика: у 1921—1941 рр. — 37 на філософічному і 95 на правничому факультетах⁹⁶.

Більшість цих докторів становили українці, але серед них були й представники інших народів. Зокрема, серед докторів філософії та особливо докторів права назвемо чехів Й. Мікліка, Я. Кладіва, А. Колінські, К. Воленца, В. Брожовські, Е. Секеру, Р. Чейхана, словака В. Іленчіка, грузинів Ш. Маглакелідзе, Е. Рамішвілі, В. Емухварі, Д. Чхиквадзе, Г. Накашидзе, Ю. Джанджгоа, росіянина Д. Бистролетова, угорця К. Міттельмана та інших⁹⁷. Докторами УВУ стали й діти університетських професорів — Ігор Лоський, Михайло Матюшенко, Юрій Старосольський, Михайло Антонович (до речі, випускниками УВУ були також Марія та Марко Антоновичі).

Присвоював Український вільний університет і почесні дипломи за особливі заслуги в галузі науки або культури. Першими почесними докторами УВУ стали видатні українські письменники: у 1931 р. доктором філософії — Олександр Кандиба (Олесь), Ольга Кобилянська, Богдан Лепкий і Василь Стефаник. «Високо заслужена діяльність і праця цих письменників є не лише серед українського громадянства, але теж і в чужині так відома і високо цінена, що було би зайвим bliще мотивувати тут згадане рішення факультету», — зазначив в промові ректор УВУ І. Горбачевський⁹⁸. Пізніше титул почесного доктора філософії одержали українські композитори Олександр Кошиць та Володимир Барвінський. Правничий факультет УВУ присвоїв титул почесного доктора професорам І. Горбачевському, О. Колессі, А. Волошину⁹⁹.

Здобувши вищу освіту в стінах УВУ, випускники й доктори університету успішно працювали в різних галузях науки, культури як Чехословаччини, так й інших країн, у тому числі в Україні. Зокрема, понад 20 з них працювали в УВУ (про них говорилося вище), а також поповнили професорсько-викладацький склад інших українських учбових закладів у ЧСР — господарської академії і педагогічного інституту. Разом з тим багато випускників УВУ внаслідок його недержавного характеру, не маючи громадянства ЧСР, були позбавлені можливості знайти відповідну їх кваліфікації роботу в Чехословаччині, тому використовували здобуті знання й досвід за межами республіки.

Значна кількість випускників університету, зокрема докторів прав, виїхала в Західну Україну, де взяла активну участь (особливо ті з них, хто спеціалізувався на кафедрі кооперації) в організації українських кооперативних інституцій, які в міжвоєнні роки були одним з важливих чинників у боротьбі за економічне виживання українського населення в Галичині і на Волині, окупованих Польщею. Наприклад, доктор прав УВУ Карпо Коберський, деякий час попрацювавши доцентом приватної економіки УГА в Подєбрадах, повернувся в рідну Галичину, де став редактором часопису «Кооперативна Республіка», а доктор Гордій Нянчур очолив повітовий кооперативний союз у Тернополі. Серед інших активних діячів кооперації в Галичині і на Волині слід назвати докторів прав УВУ Миколу Кривоного, Михайла Матюшенка, Остапа Котика, Олек-

сандра Пителя, Петра Панченка та ін. Державними чиновниками стали доктори Микола Підгірний, Андрій Павник, Олександр Заворотюк.

Деякі доктори УВУ виїхали в країни, де визнавалися дипломи українського університету: в галузі юриспруденції, наприклад, працювали у Загребі (Югославія) Грицько Шевчик, у Вінніпегу (Канада) — Микита Мандрика, у Словаччині — Іван Ватран. У торговельній, адміністративній сферах працювали доктори Володимир Лунь, Іван Вітковський, Євген Приходько, Олександр Мацейович, у галузі журналістики — Сергій Федорів-Лантух, Христина Кононенкова, Степан Росоха, Юрій Гривняк тощо¹⁰⁰.

Багато випускників і докторів УВУ обрали місцем своєї роботи Закарпаття і всіляко сприяли його національно-культурному відродженню. Наприклад, доктор філософії УВУ, професор Василь Пачовський був директором державної реальної гімназії у Береговому, а наукову діяльність присвятив вивченню історії Закарпаття, написавши кілька узагальнюючих праць. У канцелярії ужгородської «Просвіти» наприкінці 30-х років працював доктор Олександр Баранів. Одним із засновників і активістів просвітянського руху в Закарпатті, директором ужгородського театру «Просвіти» був відомий український діяч культури, доктор філософії УВУ Микола Аркас, артистична й режисерська праця якого в цьому краї залишила глибокий слід. У роки становлення карпато-української державності деякі випускники УВУ брали активну участь в її розбудові, а окремі з них обіймали навіть важливі державні посади. Доктор прав УВУ Степан Росоха, наприклад, керував відділом міністерства шкільництва і народної освіти в краї, а у 1939 р. був обраний заступником голови Союму Карпатської України. Після окупації краю Угорщиною він повернувся в Прагу, де у 1939 р. редагував часопис «Пробоем», а в 1940 р. — журнал «Наступ», друкуючи на їх сторінках статті й спомини про Карпатську Україну¹⁰¹.

Після другої світової війни прізвища випускників й викладачів Українського вільного університету в Празі можна було зустріти серед діячів українських громад у різних країнах — Німеччині, Канаді, США і навіть в Австралії, де, наприклад, провів останні роки свого життя професор УВУ Симон Наріжний (1898—1983).

Празький період діяльності Українського вільного університету закінчився у травні 1945 р., коли з вступом до міста радянської армії більшість його професорів і студентів змушена була залишити Чехословаччину і шукати нове пристановище, а тих з них, що залишилися, чекали нелегкі, а часом й трагічні випробування. Новим місцем перебування УВУ став Мюнхен, де у 1946 р. було відновлено його діяльність і де він успішно працює і нині.

Український вільний університет був заснований насамперед з огляду на потреби міжвоєнної української еміграції і свою діяльність за межами рідного краю вважав тимчасовою. Однак з ряду причин протягом майже чверті століття (1921—1945 рр.) місцем його діяльності стала Прага. Тривалий час він залишався єдиним українським університетом в світі, хоч і приватним, але головне — вільною всеукраїнською високою школою. Служіння в міру сил і можливостей потребам українського народу заради вільного і щасливого майбутнього рідного краю стало основним обов'язком УВУ в Празі, який він з допомогою влади й громадськості ЧСР виконав, здобувши високий авторитет й міжнародне визнання. Підводячи підсумки перших десяти років діяльності УВУ, його керівники мали повне право констатувати, що «університет досяг мети й належним способом сповнив своє завдання..., університет остаточно консолідувався, його професура довела свій педагогічний досвід та виявила себе назовні науковими працями в різних галузях людського знання. Виробилася певна й стала практика університетська за зразком західно-європейських університетів, але на ґрунті національному, українському»¹⁰².

- * Закінчення. Початок див.: Укр. іст. журн.— 1993.— № 11—12; 1994.— № 2.
- ⁵⁴ Наріжний С. Назв. праця.— С. 228.
- ⁵⁵ Там же.— С. 228—229.
- ⁵⁶ Там же.— С. 198.
- ⁵⁷ Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том другий, виданий на пошану Голови Товариства професора Дмитра Антоновича.— Прага, 1939.— С. 2.
- ⁵⁸ Наріжний С. Назв. праця.— С. 208.
- ⁵⁹ Там же.— С. 202—203.
- ⁶⁰ Там же.— С. 209.
- ⁶¹ Там же.— С. 204.
- ⁶² Праці Українського Історико-Філологічного Товариства в Празі. Рік перший (1923—1924).— Прага, 1926.— Т. 1.— 210 с.
- ⁶³ Праці Українського Історично-Філологічного Товариства в Празі. Том другий, виданий на пошану Голови Товариства професора Дмитра Антоновича.— Прага, 1939.— 227 с.
- ⁶⁴ Наріжний С. Назв. праця.— С. 208.
- ⁶⁵ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 138, арк. 93.
- ⁶⁶ Український Науковий з'їзд у Празі, 3—7 жовтня 1926 р. Звідомлення Президії Організаційної Комісії з'їзду.— Прага, 1928.— С. 3—4, 72.
- ⁶⁷ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 190—191.
- ⁶⁸ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. XIII; Наріжний С. Назв. праця.— С. 257.
- ⁶⁹ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 494.
- ⁷⁰ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 223—227.
- ⁷¹ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 426, арк. 19—21.
- ⁷² Там же, арк. 232; Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 228.
- ⁷³ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 426, арк. 193.
- ⁷⁴ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 229—230.
- ⁷⁵ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 426, арк. 191.
- ⁷⁶ Там же, арк. 365.
- ⁷⁷ Там же, спр. 140, арк. 426.
- ⁷⁸ Там же, спр. 426, арк. 193.
- ⁷⁹ Там же, оп. 2, спр. 576, арк. 6—7.
- ⁸⁰ Наріжний С. Назв. праця.— С. 252.
- ⁸¹ Три роки праці Українського Громадського Комітету в ЧСР.— С. 87—94.
- ⁸² Наріжний С. Назв. праця.— С. 258—259.
- ⁸³ Там же.— С. 248.
- ⁸⁴ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. XI.
- ⁸⁵ Там же.— С. 84.
- ⁸⁶ Русские в Праге. 1918—1928 гг.— Прага, 1928.— С. 69—75.
- ⁸⁷ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. XI.
- ⁸⁸ Наріжний С. Назв. праця.— С. 75.
- ⁸⁹ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 133, арк. 107—108.
- ⁹⁰ Трощинський В. Перша конференція української еміграції в Празі і створення Української головної еміграційної ради (червень 1929 року) // Українська діаспора.— 1992.— № 1.— С. 81—82.
- ⁹¹ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 136, арк. 315, 322—325, 375, 399, 403, 417, 468, 506—507.
- ⁹² Там же, спр. 41, арк. 1—99.
- * Таблиця складена на основі щорічних звітів УВУ. При її аналізі слід враховувати, що одні й ті ж студенти навчалися (записувалися) протягом кількох академічних років.
- ⁹³ Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. 82—83.
- ⁹⁴ Там же.— Т. 2.— С. 112.
- ⁹⁵ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 19, арк. 1—38.
- ⁹⁶ Енциклопедія українознавства.— Т. 9.— С. 3419.
- ⁹⁷ Український В. Назв. праця.— Т. 2.— С. 191—193.
- ⁹⁸ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 140, арк. 186.
- ⁹⁹ Наріжний С. Назв. праця.— С. 132.
- ¹⁰⁰ ЦДАВО України, ф. 3859, оп. 1, спр. 300, арк. 343.
- ¹⁰¹ Там же, арк. 3; Наріжний С. Назв. праця.— С. 321—336.
- ¹⁰² Український В. Назв. праця.— Т. 1.— С. XIV.

* * *